

Bonus pater familias homo economicus est?

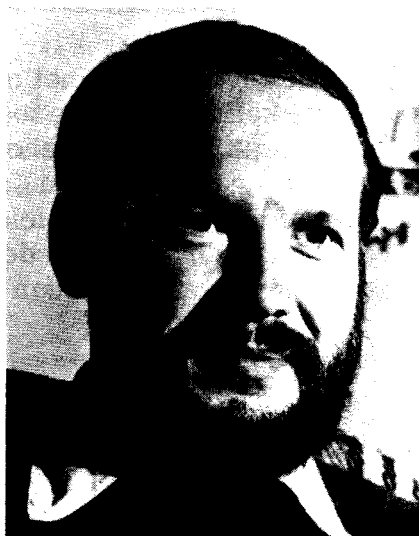
Toen Sara Shock die ochtend heel vroeg belde was H. Eco in een situatie waarbij de marginale baten van een uur langer slapen de marginale kosten overtroffen. Het telefoongerinkel stoorde hem in de realisatie van de optimale slaapduur en dwong hem tot het vergelijken van de nutsposities van er te zijn of niet te zijn. Doodvermoeid nam hij op. Ze vroeg of hij die avond mee uit eten wou gaan en daarna naar de bioscoop. Voor de dag goed en wel begonnen was, schoven bij hem al voor de tweede keer multidimensionale indifferentievelden over ingewikkelde budgetlijnen. Het leven was geen lachertje voor H. Eco.

Het tot leven brengen van de homo economicus heeft iets absurds. Soms ook iets grappigs zoals in het jeugdwerkje van Joan Robinson waarin ze het sprookje van de Schone en het Beest navertelt in termen van nuts- en winstmaximalisatie¹. In de vorige eeuw werd er wel serieus met de figuur van de homo economicus gewerkt als een soort vleesgeworden theoretische veronderstelling. De mens als homo economicus zou streven naar het hoogste genot met de minste pijn, of naar zoveel mogelijk materieel bezit met zo weinig mogelijk inspanning. Alhoewel de vrienden van de homo economicus benadrukten dat echte mensen er heus niet zo uitzagen en dat H. Eco slechts een methodologische truc was om economisch gedrag te bestuderen, werd deze figuur toch door een reeks van tegenstanders (vooral uit de historische school) gekraakt en belachelijk gemaakt. De homo economicus is wijselijk afgevoerd uit de economische wetenschap. Zijn verdediging kostte meer inspanning dan hij waard was.

Economen blijven echter wel veronderstellingen maken over het economische gedrag. Sinds de 'verwiskundiging' van de economie hoeft die veronderstelling niet meer 'vermenselijkt' te worden. Menselijk gedrag is herleid tot: "max $u(x)$ s.t. $p \cdot x \leq y$; x is in X ". Alleen maar vel en de botten zijn overgebleven.

In 1972 publiceerde Posner zijn boek over *The economic analysis of law* en zorgde daarmee voor de definitieve doorbraak in Amerika van een nieuw vakgebied: de rechtseconomie. In de meeste Noordamerikaanse juridische faculteiten staat dit vak op het programma, maar ook in België en Nederland laat men zich niet onbetuigd. De rechtseconomie tracht met behulp van economische beginselen uitspraken te doen over de economische efficiëntie van het recht. Door de bedrijvigheid van rechtseconomen komen juristen en econo-

J.J.M. Theeuwes

men wat meer met elkaar in contact. Dan valt meteen op dat juristen ook over een fictieve figuur beschikken: de goede huisvader (bonus of diligens pater familias). In andere landen en rechtssystemen bekend als 'reasonable man' of 'personne avisée'. Het is de oudste figuur uit de geschiedenis van het recht.

Op het eerste gezicht zijn de homo economicus en de bonus pater familias totaal verschillend van elkaar. H. Eco is een gedragsveronderstelling en de goede familievader is een gedragsnorm. Het is een norm die belangrijk is bij het vaststellen van aansprakelijkheid uit onrechtmatige daad (bij voorbeeld: bij het snoeien van een boom valt een tak op het hoofd van de buurman) of voor gebrekkige zaken (mijn slecht onderhouden tuinhuisje stort net in op het moment dat de buurman...) of voor het in de handel brengen van defecte producten (tv-toestellen die spontaan exploderen). Wie jegens de rechten van zijn medemens niet de zorg van een goed huisvader betracht en daardoor aan deze medemens schade berokkent is verplicht de schade te vergoeden. Trouwens, van de buurman of de consument wordt ook redelijk en zorgvuldig gedrag verwacht. Iemand die gewaarschuwd is voor verfspatten en toch onbekommerd doorloopt, kan nadien niet meer met de rekening van de stomerij komen.

Het recht eist niet dat men zich bovenmenselijk inspant in het nastreven van zorgvuldigheid, maar tolereert ook geen ondermaats gedrag. Het verwacht iets daar tussen in, iets 'redelijks'. Een dergelijke gedragscode is zeker niet scherp gedefinieerd. Zij is subjectief. Wat de een beneden peil vindt, vindt een ander redelijk. Wat vroeger redelijk

was, is dat nu niet meer. Wat redelijk is onder normale omstandigheden is dat niet in noodsituaties, enzovoort

Er zijn echter goede redenen om toch met een vaag type als de goede huisvader te werken. Anders zou men immers in het recht van te voren voor alle mogelijke en denkbare gevallen nu al moeten vastleggen wat het correcte gedrag is. Dat zou dan gaan van het correcte gedrag bij het snoeien van bomen tot het op de markt brengen van giftige stoffen. Dat is niet uitvoerbaar. Het is trouwens inefficiënt. De kosten om voor alle denkbare situaties objectieve gedragsnormen op te stellen en neer te schrijven zijn veel groter dan de kosten van de onzekerheid veroorzaakt door de subjectieve goede-huisvadernorm. Het gebruik van de goede-huisvadernorm is in deze zin efficiënt.

Als we van de bonus pater familias een homo economicus maken, dan is meteen de norm zelf efficiënt. Dat zou gebeuren als we een redelijk niveau van zorg definiëren als dat niveau waarbij de baten van de zorg gelijk of groter zijn dan de kosten ervan. Een huisvader is dan goed als hij of zij efficiënt de kosten en baten van zorg afweegt. Het niveau van zorg besteed aan het voorkomen van schade, aan het waarschuwen voor gevaar en het beveiligen van producten moet opwegen tegen de omvang van de verwachte schade. Efficiënte zorg ligt ergens tussen uiterste zorgvuldigheid en totale verwaarlozing in.

Maar de goede huisvader is niet altijd alleen maar te herleiden tot een kostenbaten-afweger. Terwijl economen de homo economicus met pensioen hebben gestuurd omdat hij te realistisch was, worstelen juristen met het zo objectief mogelijk invullen van het begrip goede huisvader. Een concept dat daarbij erg bruikbaar blijkt is dat van de 'ideal impartial spectator'. Redelijk is wat een onbevooroordeeld buitenstaander, niet betrokken bij de gebeurtenissen maar met kennis van zaken, als zodanig zou omschrijven. Het idee van deze 'ideal impartial spectator' komt oorspronkelijk bij Adam Smith vandaan². Zo blijken de goede huisvader en de homo economicus uiteindelijk zonen van een en dezelfde stief- en stamvader.

J.J.M. Theeuwes

1. Joan Robinson, *Beauty and the Beast*, in haar *Collected economic papers*, A.M. Kelley, Inc., New York, 1951, blz. 225-233.

2. Namelijk uit zijn *Theory of moral sentiments*. Deze referentie is te vinden in N. MacCormick, *On reasonableness*, in C. Perelman en R. Vander Elst (red.), *Les notions a contenu variable en droit*, E. Bruylant, Brussel, 1984, blz. 152 (met dank aan Ton Hol voor deze referentie).